

Acta sanctorum

quotquot toto orbe coluntur, vel a catholicis scriptoribus celebrantur, quae
ex Latinis et Græcis, aliarumque gentium antiquis monumentis

Quo dies octavus et nonus continentur

Bolland, Johannes

Parisiis et Romae, 1865 [erschienen] 1866

De S. Felice Episc. Conf. Comi In Ducata Mediolanensi Commentarius
Historico-Criticus.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-72229](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-72229)

A 26 De Juliano consentiens (ut supra vidimus) Castellanus, etiam annum 362 in sinistra margine adscripsit; verum hæc opinio componi nequit cum ejusdem martyrologi annotatione in margine de altera, ubi ad vocem Libere habet: LEOBARIA, non SCOBERIA, ut habet Theophilus Renaudus. Renaudi locum quidem non indicavit, sed si indicare voluerit Prolegomenon secundum in Indiculum Sanctorum Lugdunensium, vehementer hallucinatus fuit. Renaudus enim, quam ibi memorat, Scoberiam S. Benedictæ virginis martyris sociam facit, uti hodie an-

notavit lit. k ad hujus Sanctæ fabulosa Acta, in quibus pro Scoberia legitur Liobera, atque alibi etiam Limberia. Sed, si S. Benedicta anno 286, ut ipsemet statuit Castellanus, martyrio coronata fuerit, qua verisimilitudine dicetur ejusdem Socia S. Leobaria seu Libaria, a Renaudo Scoberia perperam dicta, usque ad Juliani imperium annumque Christi 362 pervenisse? Diversam ego hanc, si qua unquam fuerit, S. Benedictæ sociam a S. Libaria hodierna esse censeo. De cultu Susannæ, S. Libariæ, ut quidam volunt, sororis, vide dicta hodie inter Prætermisssos.

AUCTORE
C. S.

DE S. FELICE EPISC. CONF.

COMI IN DUCATA MEDIOLANENSI

COMMENTARIUS HISTORICO-CRITICUS

B

J. B.

§ I. S. Felicis in Fastis sacris memoria; quo anno Comi sedere cœperit; cujas fuerit; fueritne primus Comensium episcopus, et S. Ambrosii suffraganeus.

QUEM hodie damus S. Felicem, Comensem in Ducatu Mediolanensi episcopum, primus e martyrologis Galesinius in concinnato a se Gregorii XIII tempore in usum sanctæ Romanæ Ecclesiæ Martyrologio memoravit ad diem XIV Julii his verbis: Novocomi sancti Felicis episcopi, qui magna divinæ pietatis testificatione primus illi civitati episcopus præfuit. Galesinium secuti sunt, qui sub eodem Pontifice Martyrologium Romanum emendarunt, partim paulo immutatis, partim resectis Galesinii verbis, sed ad eundem diem S. Felicem hunc in modum annuntiantes: Novocomi sancti Felicis, primi ejusdem civitatis episcopi. Qua porro de causa Galesinio, eumque secutis Romani Martyrologii emendatoribus S. Felicem ad supradictum diem consignare visum fuerit, haud satis liquet; nisi forte vitiosas ecclesiæ Comensis tabulas (has enim et librum Ms. in suis ad eundem diem Annotatis landat) Galesinius præ manibus habuerit: sed sive e vitiosis ecclesiæ Comensis tabulis, sive e libro Ms. diem XIV Julii S. Felicis sacrum dixerit, sive denique id aliunde didicerit, aut alia de causa fecerit, constans ecclesiæ Cumanæ, ut in Prætermisssis ad diem XIV Julii decessores nostri monere, consuetudo fuit, ut die VIII Octobris sancti sui Præsulis festum celebraret; eaque de causa hoc potius die de S. Felice agendum censuerunt, Ferrarii exemplo, qui hoc pariter die S. Felicis, e Comensis ecclesiæ Breviario monumentisque elogium dixit hujusmodi in Catalogo Sanctorum Italiæ.

2 Felix, Novocomensis civis, nobili genere natus, optimis moribus, doctrina, eloquentia et religione præditus, a S. Ambrosio, episcopo Mediolanensi, primus Comensium episcopus sacratum circa annum Salutis cccLXXX. Qui, subscripto pastorali munere, plerosque Comenses, a recta via ob Arianam perfidiam aberrantes, ad verum iter reduxit, et eos, qui ad-

huc gentilium superstitione tenebantur, ad Christianam fidem convertit: id quod maximæ inter Felicem et Ambrosium necessitudinis causa fuit, quemadmodum epistolæ Ambrosii, ad Felicem scriptæ, testantur. Cum Felix pie sancteque admodum ecclesiæ suæ ad plures annos præfuisset, successore sibi delecto, ægritudine correptus, brevi ad tot laborum præmium evolavit in cælum VIII Idus Octobris, in crypta Basilicæ S. Carpophori in monumento lapideo, seu ex silice, sepultus. S. Felicis gesta Aloysius de Tattis, Martyrologii Novocomensis auctor, hoc item die, paulo enucleatius tradit, ita de illo scribens: Novocomi natalis S. Felicis, Novocomensis episcopi et confessoris in ecclesia S. Carpophori: qui nobili genere natus, cum vitæ probitate, doctrina et religione floreret, a S. Ambrosio patriæ præsul ordinatus est. Mercurii delubrum uni ac vero Deo et S. Carpophoro martyri dedicavit, in quod ejusdem Carpophori et sociorum inventa corpora, ut digno honore colerentur a fidelibus, intulit.

3 Adstitit Laude una cum ipso Ambrosio et Bassiano, Laudensi episcopo, ecclesiæ SS. Apostolorum apotheosi, ubi puellam, cacodemone pressam, liberavit. Interfuit Mediolanensi concilio, ubi cum aliis patribus Joviniani hæreses condemnavit. Plurimos a fide Catholica aberrantes ad viam veritatis perduxit: nonnullos etiam a religione Christiana alienos ad veri Numinis cultum convertit. Quo munere cum diu sancte et laudabiliter functus esset, et diem mortis suæ sibi appropinquare intelligeret, Prouino successore delecto, ad suorum laborum præmia evolavit in cælum. Ita laudati Ferrarius et Tattus; sed non pauca, quæ examine indigebunt, asserentes: interim vero Aloysium Tattum de cultu sacro, Comi S. Felicis exhiberi solito, pauca loquentem audiamus. De S. Felice, inquit in Annotatis ad diem VIII Octobris, agunt hac die

Breviaria

Comi colitur:

AUCTOR
J. B.

Breviaria tum vetus, tum novum ecclesie Novocomensis. Officia item propria ejusdem ecclesie, edita sub Lazaro Carafino, qui ab anno 1662 usque ad annum 1665 Comensem ecclesiam rexit. Ex Breviario illo antiquo Ferrarius Hymni de SS. Episcopis Comensibus fragmentum aliquod exhibet, quod de S. Felice, ejusque successore proximo S. Prouino ita habet:

Potitus in primordio
Est Felix pontificio,
Post quem secundus actibus
S. Prouinus claruit.

Quæ quidem non dubium faciunt, quin Comenses jam olim exhibuerint, hodieque exhibeant S. Felici honorem sacrum; cujus etiam testimonium est excitatum S. Felici et S. Amantio, episcopis Comensibus, Societatis nostræ nobile templum, quod anno 1604 die XXI Novembris Philippus Archiducem consecravit, ut scribit Tattus in Annalibus sacris Comensibus tom. I ad annum 391 pag. 309. Nunc S. Felicis gesta examinemus.

B 4 Ex his, quæ de S. Felice Ferrarii Tattique neque XIV
Julii. *elogia complectuntur, vix quidpiam certi est, si ea, quæ in S. Ambrosii ad illum epistolis, quæ hodieque estant, continentur, vel colligi ex iisdem possunt, excipias. Hinc fit, ut e scriptoribus recentioribus alii alia de S. Felice affirmant. Ceteris, quod sciam, fusius de S. Felice Tattus supra laudatus in Annalibus scribit a pag. 242, ac primum quidem de die, tum de anno, quibus in episcopum Comensem sacratum seu ordinatum fuerit, disputat: Dein vero, cujus fuerit, et an primus Comensium episcopus, quam communem historicorum opinionem esse, non diffidetur. Quod ad diem consecrationis seu ordinationis attinet, recte contendit Tattus, hanc die XIV Julii, quo S. Felicis memoria recolitur in Martyrologio Romano, non accidisse. Sicut enim Ambrosius Epist. 4 (alias 5 vel 60) quæ Felici inscripta est, his verbis: Ordinatio non reprehendetur, quam accepisti per impositionem manuum mearum et benedictionem in nomine Domini Jesu, sese Felici dignitatem episcopalem per consecrationem contulisse, aperte prodit, ita et diem, Kalendas nempe Novembris, quo Felicis consecratio seu ordinatio contigit, non dubie explicuit, cum eadem Epistola scripsit: Tum ego nostris tabulis intexui diem natalis tui, qui foret in exordio ipso Kalendarum Novembrium.*

sed Kal. Novembris. 5 At, inquires, quid diei natali S. Felicis cum die ordinationis ejus? Multum profecto: non enim per diem natalem hie diem, quo in hanc lucem emissus est Felix, S. Ambrosius intellexit, sed diem, quo consecratus Comensis episcopus fuerat, ut transcripta paulo ante ipsius Ambrosii de Felicis ordinatione verba, et reliqua citata Epistolæ series suadent: præmiserat enim paulo ante Ambrosius, de datis ad se a Felice litteris loquens: Simul quia celebrem utrique nostrum annuntiasti diem adfore, quo suscepisti gubernacula summi sacerdotii, seu episcopatus Eodem plane modo Ambrosius diem, quo vel in episcopum Mediolanensem consecratus, vel saltem postulatus fuit a populo, natalem suum vocavit lib. 8 Expositionis Evangelii secundum Lucam num. 73 his verbis: Pulchre mihi hodie legitur legis exordium, quando mei natalis est sacerdotii. Plura in hanc rem vide apud Baronium in Annotatis ad diem XVIII Januarii de Solemnitate Cathedralis Romanæ, a S. Petro primum aditæ. Ma-

neat itaque, S. Felicem a S. Ambrosio episcopum fuisse consecratum die I Novembris, non die XVI Julii. Censuerint postremum id Galesinius, nihil interest: censuit certe Ballarinus in Compendio Chronici Comensis part. 2, ubi de Felice, quem Tattus recte redarguit.

6 Porro Tattus, ut ex laudata Ambrosii Epistola diem, quo Comensibus infulus indutus est, S. Felix, recte assignavit, ita quoque ex eadem annum, quo id contigit, eruere studuit. Tria, inquit, præcipua rerum capita ea S. Ambrosii Epistola complectitur: ac primo quidem Felicem rogat Ambrosius, ut SS. Apostolorum ecclesie, quam Laude Pompeia S. Bassianus excitarat, dedicationi una secum interesse velit. Tum Felicem hortatur, ut gregi suo invigilet sedulo: denique gratulatur Felici collectum jam aliquem e laboribus suis fructum; et non desuturos, qui labores ejus sublevent, pollicetur; quam in rem hæc Ambrosii laudata Epistola verba profert: Multa messis; sed pauci operarii, et difficile inveniuntur, qui adjuvent. Verum hoc vetus; sed potens est Dominus, qui mittit operarios in messem suam. Certe in illo ordine Comensium jam plerique ceperunt credere magisterio tuo et doctrina tua Dei verbum receperunt; sed qui dedit credentes, et adjuutores dabit. Hæc vere a Tattulo dicta esse, S. Ambrosii Epistolam, infra num. 13 et seqq. recitandam, perlegenti manifestum fiet. Sed, cum nullius anni notam Ambrosiana præferat Epistola, qui Tattus ex ea, S. Felicem (sub annum 379 ab Ambrosio in Comensem episcopum consecratum fuisse, colligit? Ex hoc, inquit, loquendi modo, quo Ambrosius utitur, concludi probabiliter potest, ab imperita S. Felici in episcopum Comensem consecratione usque ad scriptæ ad illum Ambrosii epistolæ tempus, non plus effluisse temporis, quam anni unius. Nec enim alioquin multum apparet credibile, tam sero Comenses credere primum incepisse, quæ, ut eos a gentiliis hæreticorumque erroribus avocaret, diutius S. Felix prædicasset.

7 Verum non ait Ambrosius, eo, quo ad Felicem scribebat, tempore hunc laborum suorum fructum aliquem tum primum capere cepisse; sed insignem hunc jam tum esse cepisse, et Comensium magnam partem seu plerosque Dei verbum recepisse, testatur: ut autem eo rem Catholicam S. Felix perduceret, maxime in ea, quam indicat Ambrosius, adjutorum penuria, cur non aliquot etiam annos impendere potuit? Verum, quid porro Tattus adferat, ut sub annum 379 Felicem ordinatum esse, ostendat, audiamus: scripta, inquit, ea est Epistola die Octobris ultimo; quod verum est: verbis enim supra transcriptis num. 4, quibus Felicem Kalendis Novembris ordinatum ait, proxime subit Ambrosius: Eumque, si non fallerer, appropinquasse et crastina celebrandum die. Causa autem, ob quam potissimum eam Felici scripsit Ambrosius Epistolam, ea fuit, ut ecclesie SS. Apostolorum dedicationi, quam propediem meditabatur S. Bassianus, episcopus Laudensis, interesset; atqui dedicatio ista peracta fuit anno 380, ita nimirum testantibus Tabulis dypticis episcoporum Comensium et Laudensium, uti et Ughello in Serie Comensium episcoporum.

8 S. Bassiani, Laudensis episcopi, Vitam tom. 2 Januarii, ad diem XIX ejusdem mensis dedimus ex Monbrilio, qui illam a libro, ab ipsius Sancti discipulis scripto, exceperit, ut quidem Galesinius ait; sed Tillemontio tom. X Monumentorum

Arum ecclesiasticorum pag. 131 novitatis suspectam. Fit quidem in ea mentio dedicationis ecclesie SS. Apostolorum, a S. Bassiano coram SS. Ambrosio et Felice factae; sed rei gestae annus non exprimitur. Demum tamen, illam anno 380 contigisse; potuit tum Felix, ut jam monui, annos aliquot in pontificatu exegisse; atque adeo confici hinc nequit, anno 379 Comensibus Felicem praesse cepisse: imo vero ex die 1 Novembris, quo episcopus ordinatus fuit Felix, teste Ambrosio, et ex antiquo Ecclesiae, episcopos diebus Dominicis, a vespere praecedentis Sabathi inchoatis, consecrandi ritu verosimilius mihi equidem apparet, jam inde ab anno 375 S. Felicem episcopale munus gessisse; si annum dedicationis ecclesie SS. Apostolorum, Laude factae, Tabulae dyptice et Ughellus, a Tallo laudati, recte assignent: anno enim 380 littera Dominicalis fuit D; et proin dies prima Novembris erat Dominica: sed eo anno, ad Novembrem protecto, recurrebat dies initii a Felice episcopatus; atque adeo ante eum annum dignitate episcopali insignitus fuerat.

Brat. Litteram item D Dominicalem habuit annus 369: sed Ambrosius nondum Mediolanensis eo anno episcopus erat. Reliquus igitur erit annus 375, quo littera Dominicalis fuit D, atque adeo in Kalendas Novembres dies Dominica incidit. Morem autem hunc, ut diebus Dominicis consecrarentur episcopi, in Ecclesia constanter fuisse servatum, ostendit Thomassinus parte 2, lib. 2, cap. 12 de Veteri et Nova Ecclesiae disciplina, meminitque Zosimi Papae, ita de Proculo, Massiliensi episcopo, Epistola 4 apud Coutantium col. 957, anno 417 scripta, conquerentis: Et ne nihil non impetitive fieret, ne dies quidem legitimus ordinationis asciscitur: scilicet ut quibus cuncta decerant, etiam legitimus tempus deesset. Esto, in contrarium exempla aliquot adduci posse: quod equidem in Felice pariter factum, nisi aliunde id ostendatur, praesumi non debet.

Cujus fuerit, non liquet:

C 9 Quærit dein Tattus, cujus S. Felix fuerit; qua in re alios aliter sentire, ait: recte ait, debili nimirum fundamento niti eos, qui S. Felicem Romanum fuisse aiunt, æque ac S. Ambrosium, cujus discipulis fuit; et S. Sabinum, Placentinum ab anno 375 episcopum. Nam, quod quidem ad S. Ambrosium attinet, fuit quidem origine Romanus; sed non desunt, qui, si de loco ejus natali agatur, in Galliis natum velint, alii quidem Treviris, alii Lugduni, alii denique Arelate, ut quidem scribit Saxius tom. 1 Seriei historico-chronologicae archiepiscoporum Mediolanensium pag. 76. Neque, si Romæ nati Ambrosius et Sabinus seu Sabinus, Placentinus episcopus, fuerint; propterea absque idoneo veterum testimonio Romæ quoque natus dicendus est aut S. Felix, aut alius quisvis a S. Ambrosio ordinatus episcopus. Pari de causa haud multo solidius procedit, nec fidem multo majorem Tattus meretur, cum S. Felicem non modo patria Comensem fuisse ait, sed, vallis etiam Cumanæ Dominum, seu e civitatis illius ea tempestate primoribus, solos citans in hanc rem Gualcanum Flamma et Ferrarium, scriptores nimirum recentes nimis, ut in hac re, dum antiquiores idoneosque ipsi testes non adducunt, multum sibi vindicent auctoritatis. Præstabil igitur, si S. Felice patriam, dum forte quid certius de ea in lucem prodeat, in medio relinquamus, Hinc ad quartam, quam de S. Felice instituit, questionem progreditur, num scilicet Octobris Tomus IV.

episcopum ante Felicem, non habuerit alium, sibi proprium, Comensis ecclesia.

E 10 Multus in eo Tattus est, ut ostendat, ante S. Felicem non modo Comensibus particulares episcopos esse potuisse, sed fuisse etiam reipsa, qui, si non serie continua, saltem interrupta, primis Ecclesie seculis, quos tum temporis Comum habebat, Christianos moderati sint. Fatetur quidem libro 4, num. 10, nullius episcopi, qui ante Felicem sederit Comi, nomen sciri; verum id obesse rationum momentis, quæ in medium ipse adducit, non debere contendit; scilicet ob scriptorum antiquorum de rebus Comensibus inopiam; ob violentiam persecutionum, qua latebras quaerere præsules cogebantur; ob edicta, quibus Christianorum libri flammis tradi jubebantur; denique ob varias, quas Comensis olim civitas subit, clades ac vicissitudines, ut quatuor seqq. numm. fusius disserit. Verum cum ista, universim ita pronunciata, minime sufficiant, ut ante Felicem plures episcopi, particulares et proprii, Comensibus fuisse credantur, sua præterea Tattus rationum momenta assert, quibus id eritum dare conatur. Sistit itaque in primis lectori suo hæc Breviarii antiqui (Patriarchini, sic dicti, quod olim ecclesiis patriarchæ Aquileiensi suffraganeis in usu fuerit) verba: Beatus Ambrosius temporibus Damasi Papæ et Theodosii I imperatoris ecclesiam Mediolanensem regebat, Apostolica gerens legatione, qui et vicinarum regionum Liguria, Æmilie, Venetiæ, Rhetiarumque et Alpium Cottiarum Christianis præerat, quæ per superiorum temporum calamitates episcopis destituta fuerant.

F 11 Ex allatis Breviarii laudati verbis efficitur quidem, in supradictis regionibus varias fuisse civitates, quæ cum prius episcopos suos habuissent, Ambrosii tamen ætate iisdem erant destituta: quænam autem hæc fuerint, ex verbis istis confici nequit; multo vero minus, Como ante Ambrosii tempora proprios fuisse episcopos. Recurrit igitur Tattus ad Breviarium Comense, e quo ad diem VIII Octobris hæc verba recitat: Felix primus in ordine episcoporum Comensium, quorum memoria ad nos pervenire, potuit, claruit circa tempora Damasi et Theodosii Senioris imperatoris. Si Felix, inquit, sit ex antiquis nostris episcopis primus, cujus exploratum sit nomen; decessores suos habuit, qui, ut oculis nostris persecutionum violentia, ita etiam, geminata calamitate, hominum memoriæ erepti fuerunt. Sed licet ea forte opinio Breviarii Comensis auctoribus sederit; neque ipsi, neque, qui Breviarium Patriarchinum, de quo num. superiore, concinnarunt, tantæ, sunt aut vetustatis aut fidei, ut, dum solidiora pro asserta a Tallo Comensis sedis antiquitate non proferentur argumenta, Martyrologium Romanum, aliosque scriptores, qui Comum ab Ambrosio primum in episcopalem civitatem erectam aiunt, falsi arguere audeamus. Neque eo movere nos possunt episcopatus varii per Insubriam, Liguriam, et Venetias ante Felicem Comensis ordinationem, ut ait, instituti, nempe Ticinensis, Tortonenis, Laudensis, Placentinus, Cremonensis, Genuensis, Taurinensis, Astensis, Vercellensis, Bergomensis, Briariensis, Veronensis, Palavinus, Vicentinus, Tarvisinus, Tridentinus, quorum episcopos, Felice Comensi magnam partem antiquiores, nominatim enumerat: aut enim harum sedium antiquitas idoneis probatur documentis, aut hisce desti-

AUCTORE
J. B.

Comi vero ante Felicem alios sedisse episcopos.

Tattus haud satis probat.

AUCTORE
J. B.

tuta est. Si primum, similia pro Comensis sedis antiquitate si proferantur, lubentes eam amplectemur. Sin autem idoneis testimoniis destituta fuerit aliquarum ex enumeratis mox sedibus episcopalibus antiquitas; nihilo plus earum, quam Comensis sedis antiquitati tribuemus.

certe nullus
sibi episcopus
aliquamdiu
fuerat, cum
eo venit Fe-
lix:

12 Utul sit, non videtur equidem Comi dis-
disse episcopus, cum eo Felix ab Ambrosio mis-
sus fuit; cum nulla decessoris ejus mentio fiat in
Ambrosiana Epistola, tantaque fuerit ibi clerico-
rum penuria, ut ob eam vicinum sibi Ambro-
sium non potuerit diu invisere, licet non semel
rogatus ea vetere amicitia. Illud sedulam Feli-
cis in excolenda Domini vinea industriam cu-
ramque indefessam; hæc vero ejusdem sanctita-
tem, cum inter moribus similes amor mutuus
vigere maxime soleat, summopere commendat.
Colligi porro utrumque potest e binis Ambrosii
ad Felicem Epistolis, hodieque easantibus, quas,
quoniam nec prolixæ sunt admodum, et uni-
cum constituunt venerandæ antiquitatis de S. Fe-
lice superstes documentum, ex Ambrosii Ope-
ribus, Benedictinorum S. Mauri opera recusis,

B tom 2 pag. 761 huc lubet transcribere. Rogarat
Ambrosius Felicem, ejus diuturnam absentiam
ægre ferebat, ut sese inviseret. Excusatum se
Ambrosio Felix voluit, misit tamen ex agro Co-
mensi lecta tubera, tenue quidem munus, sed ve-
teris simul amicitia testimonium: rescripsit
Ambrosius in hunc modum: Ambrosius Felici.
Misisti mihi tubera, et quidem miræ magnitudi-
nis, ut stupori forent ea tam grandia. Nohi in
sinu, ut aiunt, abscondere: sed aliis quoque de-
monstrare malui. Itaque partem direxi amicis,
partem mihi reservavi. Suave munus, non tamen
ita præpollens, ut comprimeret querelam meam
jure excitatam, quod nos tandem amantes tui ne-
quaquam revisas. Et cave posthac, ne invenias
doloris tubera. Nam hujus nominis diversa ratio;
ut enim grata in munere, ita in corpore atque
in effectu molesta sunt. De te impetra, quo mi-
nus te abesse doleam; nam causa commotionis
meæ, desiderium est tui. Effice, si potes, ut mi-
nus gratus sis. Rem exposui, causam probavi. In-
torquenda est amentata illa non manipularis sen-
tentia. Metuisti certe: sed vide, quam movear, ut
delectet jocari. Postea tamen ne excusaveris:
etenim quamvis tua hæc vectigalis mihi sit ex-
cusatio; male tamen de te judicat, nec de me
melius, si aut tuam absentiam muneribus com-
pensandam, aut me muneribus redimendum pu-
tes. Vale et nos amantes tui dilige. Tertium hæc
inter S. Ambrosii litteras apud Benedictinos lo-
cum obtinet.

hic autem
quæ sit fuerit

13 Cum vero alteris litteris Mediolanum Fe-
licem evocassent, isque iterato sese per litteras
excusasset, alia iterum Epistola illum convenit
Ambrosius, quæ quarto apud Benedictinos loco
posita est, hisque concipitur verbis: Ambrosius
Felici salutem. Etsi habitu corporis minus va-
lebam, tamen ubi sermonem unanimi mihi pec-
toris tui legi, non mediocre sumsi ad conva-
lescendum gratiam, quasi quodam tui alloqui
puleio refotus, simul quia celebrem utriusque
nostrum annuntiasti diem adfore, quo suscepisti
gubernacula summi sacerdotii, de quo ante mo-
mentum cum fratre nostro Bassiano loquebar.
Ortus enim sermo de basilicæ, quam condidit
Apostolorum nomine, dedicatione, dedit
huic sermoni viam; siquidem significabat, quod
sedulo tuæ quæreret sanctitatis presentiam. Tum
ego nostris fabulis intexui diem natalis tui, qui

foret in exordio ipso Kalendarum Novembri-
um: eumque, si non fallerer, appropinquasse,
et crastina celebrandum die, unde posthac non
excusaturum. Promisi ergo de te, quoniam et
tibi id de me licet: promisi illi, exegi mihi;
præsumtum enim habeo, quod affuturus sis,
quia debes adesse. Non ergo te, magis meum
promissum tenebit, quam tuum institutum, qui
id in animum indueris, ut, quod oportet, facias.
Advertis itaque, quia non tam promisi audax,
quam tui conscius fratri sponendi. Veni igitur,
ne duos sacerdotes redarguas: te, qui
non adfueris, et me, qui tam facile promise-
rim.

14 Natalem autem tuum prosequemur no-
stris orationibus, et tu nostri in tuis votis non
obliscaris. Te noster spiritus comitabitur: tu
quoque cum ingredieris secundum tabernacu-
lum, quod dicitur Sancta Sanctorum, factio
nostro more, ut nos quoque tecum inducas.
Cum spiritu adoles aureum illud thymiamate-
rium, nos ne intermiseris; ipsum est enim, quod
in secundo tabernaculo est, de quo plena sa-
pientia oratio tua sicut incensum dirigitur ad
cælestia. Ibi arca testamenti undique auro tecta,
id est, doctrina Christi, doctrina sapientia Dei.
Ibi dolium aureum habens manna; receptaculum
scilicet spiritualis alimonie et divinæ promptua-
rium cognitionis. Ibi virga Aaron, insigne sacer-
dotalis gratie. Aruerat ante, sed in Christo refo-
ruit. Ibi Cherubim super tabulas Testamenti, le-
ctionis cognitio sacre. Ibi propitiatorium, supra
quod in excelsis Deus Verbum est. imago invi-
sibilis Dei, quod tibi dicit: "Loquar tecum de
" super propitiatorium de medio duorum Che-
" rubim". Sic enim loquitur nobiscum, ut nos
ejus sermonem intelligamus; vel quia non mun-
dana, sed intelligibilia loquitur, sicut ait: "Ape-
riam in parabolis os meum." Ubi enim Christus,
ibi omnia, ibi doctrina ejus, ibi peccatorum remis-
sio, ibi gratia, ibi separatio mortuorum ac viven-
tium.

15 Et Aaron quidem semel stetit in medio
eorum, objiciens se, ne mors transiret ad vi-
ventium agmina a funeribus mortuorum. Hic
autem quasi Verbum semper stat in singulis,
quem nos non videmus, intra nos separans ra-
tionabiles virtutes a cadaveribus passionum le-
thalium et pestilentium cogitationum. Hic stat,
quasi qui in hunc mundum venerit, ut aculeum
mortis hebetaret, devoratorium ejus obstrueret,
viventibus eternitatem gratie daret, defunctis
resurrectionem concederet. Huic tu militas bo-
nam militiam, hujus depositum custodis, hujus
pecuniam fœneras, secundum quod scriptum
est: "Fœnerabis gentibus." Bonum fœnus spi-
ritualis gratie, quod veniens Dominus cum usu-
ris exigit, et cum te bene dispensasse inve-
nerit, dabit tibi plura pro paucioribus: eritque
mihi fructus dulcissimus, quod meum in te ju-
dicium comprobabitur. Ordinatio non repre-
hendetur, quam accepisti per impositionem ma-
nuum mearum et benedictionem in nomine Do-
mini Jesu. Fac ergo bonum opus, ut in illo
die mercedem invenias, et ego in te, et tu in
me requiescamus. Multa messis Christi, sed pau-
ci operarii; et difficile reperiuntur, qui adju-
vent. Verum hoc vetus: sed potens est Domi-
nus, qui mittit operarios in messem suam. Cer-
te in illo ordine Comensium jam plerique con-
perunt credere magisterio tuo, et doctrina tua
verbum Dei receperunt: sed qui dedit creden-
tes

A tes, et adjuutores dabit; quo et tibi excusandi auferatur necessitas, quod serius nos inviseris: et mihi crebrior tuæ presentiae refundatur gratia. Vale, et nos dilige, ut facis.

qui Felicem
Comi episcopum

16 Qui S. Ambrosium noverit, aliud S. Felicis, quem episcopatu ille et intima sua familiaritate dignum judicavit, cujus precibus se commendavit, et labores Apostolicos vir tantus prædicavit, elogium non requirit, ut S. Felicem virum fuisse omni laudum genere cumulatissimum existimet. Verum hic alia oboritur quæstio: cum enim Comum non modo hac nostra ætate, sed jam olim etiam patriarchæ Aquileiensi paruerit, et quidem ab omni retro memoria, ut quidam aiunt, qui factum est, ut non Valerianus, qui Aquileiensem ea tempestate præsulatum gerebat, sed Ambrosius Mediolanensis præsul S. Felicem Comensibus episcopum dederit et consecravit? Comensem episcopatum Aquileiensi semper fuisse suffraganeum, scribit Ughellus Italæ sacræ auctæ tom. 6, col. 256 et seq., ideoque ait, S. Felicem Comensibus episcopum fuisse præpositum a S. Ambrosio, non tamquam metropolitano, sed tamquam legato Apostolico, quod etiam innuere videtur Breviarium, quod Patriarchinum Comense vocant, verbis num. 10 transcriptis. Idem etiam, sed ex aliorum opinione refert Ballarinus part. 2 Chronici Comensis, ubi de S. Felice. Verum cum legati Apostolici officium, quod Ambrosio, Comensem episcopatum instituenti, tribuunt auctores, antiquis testimoniis destitutum sit, erit forsasse, qui illud eadem facilitate eat inficias, quæ ab illis asseritur.

tamquam metropolitani

17 At non gratis, iniquis dixit id Ughellus, qui ex origine episcopatus Comensis, ex antiquis ejus consuetudinibus, et conciliorum subscriptionibus deduxit, quod de Ambrosii legatione Apostolica dixit: sic scribit: Quis autem primus in ea civitate disseminaverit Evangelium, non concordant scriptores. Vero tamen propior opinio est, S. Hermagoram, Aquileiensem episcopum, S. Marci discipulum, post Evangelio illustratas Venetias (non urbem, sed regionem Venetam intelligit) Flaminiam, Emiliam, Liguriam, Rhetiæque confinia, venisse Comum, ibique Christianam instituisse fidem, novisque Christianis attribuisse pastorem, ac deinceps ad sibi commissam

C Aquileiensem ecclesiam revertisse, indeque traditionem emanasse, Comensem præsulatum patriarchæ Aquileiensi jam inde suffraganeum fuisse, in ejusque electionem antiquitus tulisse suffragium, conciliisque provincialibus illius patriarchatus interfuisse; nos autem observavimus, in concilio Lateranensi sub Alexandro tertio, anno MCLXXIX Anselmum episcopum Comensem inter suffraganeos Aquileienses, hoc est, inter Garsertinum, episcopum Mantuanum, Gerardumque Patavinum, medium se subscripsisse, quod utique non fecisset, nisi ejusdem patriarchæ suffraganeus fuisset. Eidemque opinioni addit momentum, quod patriarcham Aquileiensem aliquando in diocesi Comensi iudices appellare post episcopi sententiam solerent. Comensis ecclesia usque ad annum MDLXXXVIII proprio canendi ritu, ut vocant honoris gratia, patriarchinum, quem postea Clemens VIII sustulit, Romano inducto, usa est. Quæ omnia videntur testari, a S. Hermagora Comenses fuisse institutos in fide, illorumque pastorem Aquileiensi, tamquam Metropolitano fuisse subjectum.

constituere videtur.

18 Ita Ughellus censuit: At major in contrarium, ut mihi apparet, ratio militat. Si quo-

rundam sive traditio sive opinio est, S. Hermagoram Comenses in fide instituisse; alii S. Barnabam, quod priores, S. Hermagoram Aquileiæ et Comi fecisse aiunt, contra Mediolani et Comi fecisse opinantur, quos inter Aloysius Tattus, Comensis, numeratur. Esto dein, Hermagoram primum fide Christi Comenses imbuisse; num propterea proprium illis episcopum dedit? Numquid non regi Comensis ecclesia a presbyteris potuit? At concilio Lateranensi, anno 1179 celebrato, subscriptus Anselmus, Comensis episcopus, e suffraganeis patriarchæ Aquileiensiis fuit. Non inficior eundem: at quoties non contigit, ut majoribus subjectæ minores ecclesiæ ab unius loci metropolitani ad alterius metropolitani jus translatae fuerint? Id vero Comensi ecclesiæ accidisse, licet rei gestæ tempus in occulto sit, suadet non modo Felice in episcopum Comensem ab Ambrosio, Mediolanensi metropolitano, facta ordinatio, sed etiam Abundantii, Comensis episcopi, subscriptio epistolæ synodicæ, ab Eusebio, Mediolanensi episcopo, ad Leonem missæ; quæ synodus, anno 452 celebrata, cum provincialis fuerit, ejusque litteris (vide S. Leonis Opera a Quessuello edita tom. 1, pag. 586) Abundantius subscripserit

E his verbis: Ego Abundantius episcopus ecclesiæ Comensis in omnia supra scripta consensi; quis non hinc potius inferat, eo anno Comensem ecclesiam Mediolanensi adhuc fuisse suffraganeam? Quod si eo anno posteriora sunt (sunt autem verosimillime) quæ porro Ughellus affert de episcoporum Comensium in electione Aquileiensi patriarchæ suffragio, de eorundem ad provinciæ Aquileiensi concilia convocacione, de Comensium ad Aquileiensem patriarcham post latam ab episcopo suo sententiam appellatione, et patriarchini Breviarii usu ad annum usque 1598 productio: vero sane propius videtur, Comensem ecclesiam, ex quo a S. Ambrosio Felicem episcopum accepit, ad annum saltem 342 Mediolanensem ecclesiam, ut metropolitani suam agnovisse, veneratamque fuisse.

§ II. Quæ ejus fuerint in episcopatu gesta.

F Comensium episcopus a S. Ambrosio consecratus Felix, cum Comum pervenisset, urbem partim adhuc ethnicorum superstitionibus, partim Arianorum perfidia infectam dicitur invenisse, et non segnitè, ut pesti utriusque obviam iret, incubuisse. Multos sane Comi, cum eo S. Felix venit, qui sive gentilium, sive hæreticorum erroribus impliciti viverent, exstitisse, ex Ambrosii Epistola 1, supra recitata, indubitatum sit; cum ea Ambrosius plerosque Comensium ad fidem conversos Catholicam Felici gratuletur. Non defuisse porro Comi Arianos, quibus ad veram fidem adducendis Felix insudaret, ex temporum illorum conditione rix dubium apparet; cum vel ipsam Mediolanensem sedem, pulso S. Dionysio Constantii, Ariani imperatoris, jussu, Auxentius Arianus proxime ante S. Ambrosium occupavit; ipsique Ambrosio adversus Arianos, a quibus Justina, Valentiniani II, tunc adhuc pueri, mater, stabat, quod ex ejus Vita, per Paulinum presbyterum scripta, liquet, pluries decertandum fuerit. Quin etiam eo tum temporis processere pagani, ut Romæ aram victoriæ deorumque cultus instauracionem a Junio Valentiniano impetrare tentarint,

Conversis ad
rectam fidem
Comensibus,

AUCTORE
J. B.

tenarint, ut ex Ambrosii, qui se illis animose opposuit, litteris, aliisque fidei indubitatae monumentis manifestum sit. In agro vero Tridentino, qui non admodum procul a Comensi distat, eo gentiliū furor erupit, ut SS. Sisinnium, Martyrium, et Alexandrum, quod in valle Anaunensi Christi fidem prædicarent, ibique ecclesiam exci- lassent, misere maclarint, teste S. Vigilio, Tridentino episcopo, a quo illuc missi Martyres fuerant, ut tomo 7 Maii pag. 41 et seqq. videre est. Quæ quidem, etsi prorsus certa Ferrarii Tallique de conversis a Felice Comi gentilibus dicta non faciant, non exigua tamen illis probabilitatis gradum adsciscunt.

Mercurii sa-
num

20 Fecit porro Arianorum gentiliūque Comi degentium ingens numerus, ut S. Felix, non in ipsa urbe, sed in ejus vicinia sedem primum fixerit, nimirum in colle aliquo, cui dein arx (de Baradello dicta) imposita fuit a Liutprando, Longobardorum rege, ut aiunt. Diu morari illic non potuit Felix, quin de condenda aut aptanda ad sacros usus ecclesia cogitaret. Haud procul hinc aberat Mercurii fanum, ad pedem vicini montis situm, quod, amoto idolo, rite expiatum in veri Numinis cultum convertit, et SS. Carpophori et sociorum martyrum Comensium reliquiis, quas non procul inde, Deo revelante, jacere cognoverat, non modo dilavit, sed iisdem etiam Sanctis sacrum voluit. Ita Tattus, passim ex Monumentis antiquis ecclesiæ S. Carpophori: quod vero de Mercurii fano asserit, ex incensis anno 1568, cum S. Carpophori monasterium instaurabatur, tabulis rotis, Mercurio inscriptis, liquere ait, id olim ibi reipsa existisse, additque penetrare aliquod ibi fuisse repertum, cujus frontispicio inscripta legobantur hæc verba... VRIO SACR... seu Mercurio sacrum vel sacra: per diocesim vero plures hujusmodi inscriptiones reperiri, et in villa Barnatensi annis abhinc octo vel novem, cum ista scribebat, in lucem erutum fuisse sacrum, hac inscriptione: Mercurio L. Rutticellius ovi. secundus vi. vir augustalis decurio Comi votum solvit L. L. M. Ex quibus admodum sane probabile evadit, cultum Comi Mercurium peculiari modo a gentilibus fuisse, atque hujus illic fanum a S. Felice in ecclesiam potuisse converti, et S. Carpophoro eo loci consecrari. Eum seculo XI Litigerius monachis Benedictinis tradidit, a quibus ad commendatarios transit, ac denique anno 1511 Hieronymianis monachis, ut scribit Benedictus Jovius lib. 2 Novocomensis Historiæ, cessit.

in ecclesiam
S. Carpo-
phori sa-
crum con-
vertisse,

21 Sunt tamen, qui S. Carpophori ecclesiam a Liutprando, Longobardorum rege, qui seculo octavo fuit, conditam velint. De ecclesiis, a Liutprando conditis, agit Paulus Warnefridi de Gestis Longobardorum lib. 6, cap. 58: nulla quidem ibi de S. Carpophori prope Comum condita a Liutprando ecclesia mentio est particularis: sed generalim de eo Paulus ait: Ille gloriosissimus rex multas in Christi honore per singula loca, ubi degere solebat, basilicas construxit. Comi vero Liutprandus subinde versatus, ac juxta illud etiam castrum Baradellum excitasse fertur, exstatque ejus diploma apud Tattum tom. 1 Annalium Comensium pag. 944, anni 724, quo eidem ecclesiæ varias possessiones tribuit: legiturque idem Liutprandus in Brevariario Comensi antiquo SS. Proti et Hyacynthi reliquias Roma Comum attulisse, et in S. Carpophori ecclesia deponi voluisse. Sed jam diu ante Liutprandi ætatem S. Carpophori reliquiæ, uti et S. Feliceis, in eadem

ecclesia jacuisse videntur; atque adeo ante Liutprandi ætatem dudum illam existisse, necesse est. Neque Liutprandus in memorato diplomate, prout apud Tattum exstat, ecclesiam illam primum a se conditam: quin imo illam jam diu existisse potius innuit, cum illam a cujuscunque jurisdictione liberam voluit juxta nostrorum ut ait, antecessorum regum et imperatorum auctoritatem. Si vero S. Carpophori ecclesiam non modo prædiis auverit, sed etiam aliquid ei præstiterit amplius, verosimile admodum est, vel eam tantummodo instaurasse et auverit, vel ceteri a S. Felice condita novam substituisse: nec inusitatum est, ut, qui ecclesias vel monasteria instaurarunt, auveruntque, eorundem conditores audiant.

22 Distat Como S. Carpophori ecclesia milliari circiter septem Ordinum olim dicta, in qua forte omnium, inquit laudatus Jovius, ordinum ecclesiasticorum fuere præbendæ: locus vero, quo a Felice condita fuit, cum illic Carpophorus sociique martyrum subiere, silvula dicebatur. Cathedralis fuit, dum aliam, urbi propiorem SS. Apostolis Petro et Paulo sacram, proximis post S. Provinum S. Feliceis successor Amantius in cathedralem elegit: dicta dein S. Abundii fuit. Tandem vero seculo XI Albericus, Comensis episcopus notam in ipsa urbe cathedralem molitus est, quam Deiparæ Virgini in cælum assumptæ, dedicavit anno, ut scribit Ughellus, 1025, die XIII Maii: Tattus vero tom. 2 Annalium pag. 256 a Raynaldo sub finem ejusdem seculi consecratum scribit. Plures alias ecclesias Comi S. Felix dicitur excitasse: SS. Apostolis Petro et Paulo ecclesiam consecravit, eam nimirum, de qua paulo ante. Item S. Georgio et S. Lazaro duo altera templum erigerent, quod narrat fuisse primum a Novocomensibus Christianis edificatum, inquit Ughellus. Sed hæc omnia, inquit Tattus, a recentioribus dici absque scriptorum antiquorum testimonio: liberum itaque cultibet voluit, eis de rebus credere, quod libebit. Dispicet tamen Tattus, exiguum illud S. Petri templum, S. Eusebii parochiali ecclesiæ vicinum, sed hodie profanatum, omnium, quæ Comi fuere, antiquissimum simul et primum a S. Felice excitatum dici: ea videlicet de causa, quod credibile ipsi non videatur, Comenses episcopos, qui a Constantino ad S. Feliceis tempora vivere, omni templo curuisse: rerum ante Felicem Comi episcopos fuisse, haud satis ut vidimus supra, Tattus erincit. Denique præter templa jam memorata, aliud a Placido Puccinelli in Vita S. Ambrosii cap. 51 referri ait, quod nempe SS. Nabori et Felici, acceptis horum a S. Ambrosio reliquiis, S. Felix excitavit, sed Comi quidem nulla illius vestigia conspici: in diocesi autem Comensi esse quidem hujus tituli ecclesiam, sed a quo erecta sit, sibi non esse compertum. Atque hæc quidem de ecclesiis, quas Comi aut in ejus vicinia S. Felix fertur condidisse: videamus modo, num de rebus ceteris ab eo in episcopatu gestis certiora tradantur.

23 S. Felicem ad consecrationem Laudensis ecclesiæ, a S. Bassiano sanctis Apostolis excitata, amicissimis S. Ambrosii litteris invitatum fuisse, supra vidimus: etsi autem ex Ambrosio non liqueat, Laudem Pompeiam S. Felicem adisse: mutus tamen, quæ illum inter et S. Ambrosium necessitudo intercedebat, et hujus, ut eo irret, pene imperium verosimillimum faciunt, S. Felice.

A *cem una cum S. Ambrosio Laudensis ecclesie consecrationi interfuisse, quod et Acta S. Bassiani affirmant, aiuntque præterea, trium illorum episcoporum precibus inter dedicationis officia puellam a demone liberatam. Anno, ut dicimus, 380 ea res contigit, si Ughello credimus; sub initium mensis Novembris, quantum quidem ex Ambrosii litteris colligi potest. Sed cum de S. Felice ad dedicationem ecclesie Laudensis accessu sermo sit factus, necesse est, ut Christianum Lupum de Synodorum generalium et provincialium decretis et canonibus paucis conveniam. Scribit tom. 5 editionis Bruzellenensis, dissertatione de Romana episcoporum consecratione cap. 7 de S. Felice quidem ordinatione per Ambrosium facta hoc modo: Videtur (Valerianus, Fortunatiani in sede Aquileiensi successor proximis) eodem anno post sanctum Ambrosium factus episcopus. Et vacante adhuc ista metropoli defunctus est Comensis et Fortunatiani grege episcopus; ejus in locum electus Felix, eo ivit Ambrosius, electionem probavit et consecravit episcopum. Audi modo quid de S. Felice ad dedicationem ecclesie Laudensis accessu scribat.*

B *Ad basilicarum dedicationes olim solebant invitari plures episcopi, ista occasione fieri synodus, et occurrentes questiones defini. Ita tunc factum fuit etiam in Laudensi civitate. Hinc Felix episcopus advenire timuit: timuit datam sibi ab alieno metropolitano consecrationem discuti atque damnari. Et ipsam approbandam, quo virum sistat, ei spondet Ambrosius. Ipsam spondet, non admittendam sine examine, sed probandam et firmendam. Et haud dubie fuit ita gestum. Longe aliter, fateor, de S. Felice ejusque ordinatione locutus sum, sentioque. Videtur autem Lupus, quod tanti viri pace dictum sit, pasculum hic, quam par erat, suis indulsisse meditationibus. Ne gratis id dixisse videar, ea in primis, quæ de Felice ordinatione affirmat, discutere aggredior.*

2 A *Ordinatus est, inquit Lupus, a S. Ambrosio, Mediolanensi præsule, Aquileiensi sede vacante, et nondum in hujus episcopum consecrato Valeriano. Atqui contrarium plane certum videtur: Valerianus enim Concilio Romano, sub Damaso Papa celebrato, in quo Auxentius Arianus, qui Mediolanensem sedem invaserat, depositionis sententiam accepit, interfuit, ut ex Epistola synodali apud Labbeum tom. 2 Conciliorum col. 889 colligitur, cujus titulus ita habet: Episcopi ad sanctum concilium Romæ convocati Damasus, Valerianus et ceteri dilectis fratribus episcopis, qui sunt in Illyrico in Domino salutem. Raulinus autem in Vita S. Ambrosii, hunc in episcopum Mediolanensem electum esse, Mortuo Auxentio, diserte affirmat. Valerianum, cujus in dicta synodali Epistola mentio fit, Aquileiensem fuisse episcopum, nemo, ut opinor, inficias ibit: quod tamen, si quis negare præfracte voluerit, ad Hieronymum et Rufinum, Aquileiensem monachum, me convertam. Invectivas in S. Hieronymum scripsit Rufinus, quarum lib. 1. sub initium de se, Valeriani, Aquileiensis præsulis, injecta mentione, sic loquitur: Ego, sicut et ipse et omnes norunt, ante annos fere triginta in monasterio jam positus, per gratiam baptismi regeneratus, signaculum fidei jam consecutus sum per sanctos viros Chromatium, Jovinum et Eusebium, opinatissimos et probatissimos in Ecclesia Dei episcopos; quorum alter tunc pre-*

sbyter beate memoriæ Valeriani, alter archidiaconus, alius diaconus, simulque pater mihi et doctor symboli ac fidei fuit.

25 *Quo vero tempore id scripserit Rufinus, ex Hieronymo ita colligitur: adversus Rufinum S. Hieronymus apologiam scripsit sub annum 401, ut merito ait Martianay, S. Hieronymi Opera novissimus editor: sic enim Hieronymus ipse loquitur libro 3 Apologiae suæ: Per totos istos quadringentos annos errasse se (Ecclesia) ignorasse, quod verum est, fateatur? Inceperat autem suas ad Hieronymum invectivas conscribere Rufinus triennio saltem prius, quam suam scripserit Apologiam Hieronymus, qui lib. mox citato rursus de Rufini invectivis ait: Libri enim tui, quos limasti per triennium, disertiores sunt. Pone itaque anno 402, aut si vis, 403 Apologiam suam scripsisse Hieronymus, et ex annis 403 aufer primus annos 3, quos scribendis limandisque invectivarum suarum libris Rufinus impendit; ac iterum annos 30, ut ad annum, quo Rufinus se baptizatum sub Valeriano, Aquileiensi episcopo, ait, venias, facile ad annum 370 pervenies, quo jam inde Aquileiensem Valerianus episcopus fuerit: at Ambrosium Mediolanensem episcopum anno dumtaxat 374 factum esse, scribunt hodie passim eruditi, nec est, quod sciam, inter illos, qui ante annum 373 id contigisse, affirmet. Non est itaque, cur Lupus dicat, Valerianum eodem anno factum esse Aquileiensem episcopum, quo Ambrosius Mediolanensem, et quidem Ambrosio serius. Non est item, cur dicat, Felicem ab Ambrosio ordinalum fuisse, Aquileiensi sede per Fortunatiani mortem vacante. Denique ante Felicem, alium fuisse Comi episcopum, qui Fortunatiani suffraganeus, et recens tum mortuus fuerit, dubium saltem ex dictis nup. 17 haberi debet. Nunc ad ea, quæ de S. Felice ad Laudensis ecclesie, a Bassiano SS. Apostolis erectæ, dedicationem una cum illo et S. Ambrosio peragendam accessu scribit Lupus, gradum faciamus.*

26 *Inventus ad dedicationem ecclesie Sanctorum Apostolorum a S. Ambrosio tum suo, tum S. Bassiani nomine Laudem Pompeiam S. Felix, eo sese conferre timuit, inquit Lupus. Timuit? Unde hoc Lupus colligit? Non aliunde, opinor, quam ex iteratis, quas ad Felicem prius dare Ambrosius compulsus fuit, quam hic sua egredi diœcesi voluerit, litteris. Sed Ambrosii ad Felicem litteras volce et revolce: videbis quidem in illis S. Ambrosium, a quo sibi nihil timendum habuit Felix, litteris suis non semel institisse, ut ad se ille Mediolanum accederet; ut vero Laudem Pompeiam sese conferret, non nisi unam scitur dedisse Ambrosius, quibus acceptis, Felix, Laudem Pompeiam, ut rogatus fuerat, verosimillime properavit. Verum quæ de causa Laudem Pompeiam accedere Felix timuit? Scilicet, ut ait Lupus, Timuit datam sibi ab alieno metropolitano consecrationem discuti atque damnari; atque ea de causa Laudem Pompeiam accedere noluit, nisi ab Ambrosio sponsione accepta, fore, ut consecratio sua in episcoporum conventu Laude Pompeia celebrando probaretur. Hoc enim illud ipsum est, quod S. Ambrosius significatum voluit, ut interpretatur Lupus, sequentibus verbis: Erit mihi fructus dulcissimus, quod meum in te iudicium probabitur (Laude Pompeia, ut vult) Ordinatio non reprehendetur (ab episcopis eo venturis, secundum Lupum) quam accepisti per impositionem manuum mearum*

AUCTORE
J. B.

Christiani
Lupi de SS.
Felice et
Ambrosio

E

assertiones
aliquæ

F

ACTORE
J. B.

rum et benedictionem in nomine Domini Jesu. Ambrosii hic verba, sed non sensum agnoscio.

refutantur.

27 Consule Ambrosii verba, quæ mox citata et præcedunt et sequuntur proxime, et Ambrosium alia omnino dicere, quam quæ Lupus adducit, deprehendes. Præcedunt hæc: Huic tu militas bonam militiam, hujus depositum custodis, hujus pecuniam fœneras, secundum quod scriptum est: "Fœnerabis gentibus." Bonum fœnus spiritalis gratiæ, quod veniens Dominus cum usuris exiget, et cum te bene dispensasse invenerit, dabit tibi plura pro paucioribus. Quibus verbis partim Felicem ob recte administratum episcopatum laudat, partim, ut sedulo suorum salutem incumbere pergat, proposita, quam a veniente Domino relaturus esset, mercede, hortatur; ac fore dein, ait, ut ordinatio ejus, et Ambrosii de illo iudicium, quo eum episcopatu dignum censuerat, a Deo iudice comprobetur. Quare etiam verbis, a Lupo citatis, mox ista subdit: Fac ergo bonum opus (id est; gregem tuum diligenter administra) ut in illo die (quo administrationis tuæ rationem Deus iudex a te repetet) mercedem invenias, et ego in te, et tu in me requiescamus. Hic, ut opinor, sincerus est Ambrosii sensus: nec video, qui futuræ Laude Pompeia episcoporum synodi, cui Felix socium sese adungere ob acceptam ab alieno metropolitanano consecrationem formidavit, verbis ex Ambrosio adductis ulla mentio fiat. Ambrosium vero non alienum S. Felici, sed proprium verosimiliter fuisse metropolitanum, ex dictis num. 17 videtur colligi posse.

Conciliis et
imm aliquot

28 Reliqua, que de rebus a Felice gestis narrantur, ex iis potius, quæ in Italia, dum Comensibus præerat, contigerunt, quam ex fidei antiquæ monumentis hausta videntur. Tattus in Martyrologio Comensi verbis supra transcriptis unius concilii, nimirum Mediolanensis, cui Felix interfuerit, meminit: sed plurimum in Annalibus. Etorserant Gratiano Palladius et Secundianus, episcopi Ariani, se injuste de hæresi Ariana infamari, conquesti, universale concilium, in quo sese purgarent: at Ambrosius, ob duos potissimum homines totius orbis episcopos convocandos non esse causatus, tantum apud Gratianum effecit, ut is concilium Aquileiense anno 381 mense Septembri indiceret, ad quod Italix episcopos convocavit; reliquarum autem provinciarum episcopis liberum esse voluit, ut eo accederent, aut, si ita videretur, apud suos remanerent. Convenere Aquileiam episcopi 32, a quibus Ariana hæreseos convicti, damnati sunt Palladius et Secundianus. Ex horum porro numero fuisse S. Felicem probabile est Tatto: id tamen affirmate adstruere non audeo: nec sane immerito: cum inter episcoporum nomina, ipsis Concilii Actis inscripta, geminus quidem Felix appareat, sed quorum alter Jadertinus episcopus, alter vero Afrorum legatus fuit; multique ei concilio per legatos duntaxat, ut in Concilio ad imperatores Epistola legitur, interfuerint; quod fortasse etiam Felix, etsi Aquileia non admodum procul Comum distaret, justis de causis fecit, quem aliunde a diocesi sua non nisi ægre divelli potuisse, conjici satis potest ex iis, quæ ipsum inter et S. Ambrosium acta fuisse, vidimus supra.

interfuisse
creditur:

29 At certius visum est Tatto, S. Felicem concilio, quod anno 382 Romæ Damasus Papa celebravit, interfuisse: triplo fere hoc, Aquilei-

ensi numerosius fuit: cumque paucorum, qui eidem interfuerit, episcoporum sint nota nomina, fieri facile potuerit, ut ex eorum numero Felix fuerit, etsi antiqua, quibus id certo ostendatur, desint monumenta: id tamen Tatti rationes, e numero episcoporum, qui ad illud convenere concilium, et e latiori jam et pacatiori per diocesim Comensem rerum facie, aut ex consuetudine episcoporum quotannis et plerumque die, qua pontifex creatus fuerat, recurrente, Romam adeundi petita, certo non evincunt: carii enim, etsi nobis ignoti, occurrere obices potuerunt, ut non illicite ab eo concilio abesse S. Felix potuerit. Non minus verosimile est, concilio Mediolanensi, a S. Ambrosio aduersus Jovinianum ejusque sequaces anno 390 celebrato, illum interfuisse; et forte is ipse est, qui in episcoporum, Mediolani congregatorum, ad Siricium Papam Rescripto, sine sedis tamen nomine, apud Labbe tom. 2 Conciliorum col. 1027 Maximum inter et Bassianum episcopos signatus legitur. In editione quidem Romana, ut advertunt Ambrosianorum Operum editores Benedictini col. 970, Felix jam memoratus Jaderensis seu Jaderinus fuisse scribitur; sed nomina sedium singulorum episcoporum in antiquis editionibus Labbeana et Quenelliana desiderantur; argumento non levi, inquit, ea repetita esse ex concilio Aquileiensi. Eustatio sedes non tribuitur in editione Romana concilii Mediolanensis, forte quod nec in editione concilii Aquileiensis, unde aliorum sedes hic desumptæ videntur, expressa fuerit.

30 Mediolanense Concilium annis aliquot præcessit celebris illa SS. Gervasii et Prolasii martyrum Mediolani inventio. Huic anno 386 non modo interfuisse S. Felicem ait, sed, accepta etiam a S. Ambrosio ex eorum reliquiis portione aliqua, templum iisdem sanctis martyribus in suburbio Comensi excitasse: at templum istud non S. Felicis, sed Prouini, successoris ejus, opus fuisse Ballarinus et Ughellus scribunt: neque memoratæ inventioni videtur Felix adfuisse. Describit illam Ambrosius ipse Epistola ad sororem suam Marcellinam, nec ullam episcoporum, qui ei interfuerint, facit mentionem, quamquam forte interfuerint episcopi aliqui, si inventio illa contigerit, cum basilicam Ambrosianam dedicare volebat Ambrosius, quod sola habet editio Romana, ut aiunt Benedictini, pro cum ego basilicam dedicare vellem, legentes cum ego basilicam dedicassem. Tattus quidem ex Epistola 53 Ambrosii hæc adducit: Convocans itaque omnes per circuitum fratres et episcopos urbium vicinarum et referens universa, quæ videram, ipsis coram positus, primus ego terræ fossor accessi; cæteri vero episcopi prosecuti sunt etc. Verum laudata epistola ab eruditissimis rejicitur tamquam spuria; nec satis cum S. Ambrosio ad sororem Epistola, quam ut genuinam omnes agnoscunt, coherere videtur, ubi non se, non episcopos terram eruisse; sed in se clericis præcepisse, ait. Exinde quidem e martyrum reliquiis aliquid variis fuisse distributum, ex S. Paulino Nolano Epistola 32 ad Severum apud Muratorium pag. 207; ex S. Gaudentio, Briciensi episcopo, Sermone 17 et ex Gregorio Turonensi lib. 1 de Gloria martyrum cap. 47 indubitatum est: sed cessasse earum etiam partem aliquam S. Felici, etsi S. Ambrosio fuerit amicissimus, nec affirmare, nec inficari audeo.

31 Atque hæc præcipua sunt, quæ de rebus, a S. Felice gestis, Tattus aliique recentiores memorant:

A morant : quamdiu Comensem rececit ecclesiam, nullum docet antiquum monumentum. Obiit, ut aiunt, successore sibi delecto, nimirum S. Provino, de quo actum est in Opere nostro ad diem VII Martii Corpus ejus, quod in crypta ecclesie S. Carpophori conditum est, anno 1611 a P. Basiano Gatti, Priore ceterisque monasterii S. Car-

pophori monachis Congregationis S. Hieronymi inspectum fuisse, scribit Taltus; additque, Comi SS. Amanio et Felici erectum a Societate nostra insigne templum, anno 1604 die XXI Novembris a Philippo Archinto, Comensi præsule, consecratum, inter pulcherrima civitatis templa numerandum esse.

AUCTORE
J. B.

DE S. EVODIO EPISC. CONF.

ROTHOMAGI IN NORMANNIA

COMMENTARIUS PRÆVIUS

§ I. Quo seculo Rothomagensis episcopus fuerit: Actorum ejus fides et compendium : translationes corporis.

B ANTE ME-
DIUM SECU-
LUM V.
S. Evodius
Rothomagen-
sis episcopus
fuit.

Rothomagus velus est Gallie civitas ad Se-
quanam fluvium sita archiepiscopali sede
conspicua, Normanniceque provincie cap-
put: hanc suis olim virtutibus illustrasse, mode-
ratumque fuisse, ut episcopum, sanctum, quo de
agimus, Evodium seu Evodum, concors quidem est
auctorum vox, qui scribitis suis Rothomagensium
præsulum seriem gesta que sunt persecuti: sed ex
his alii illum decimo, medium scilicet inter Inno-
centium et Silvestrum; alii vero sexto decimo,
Flavium inter et Prætextatum, loco reponunt, et,
quod inde consequitur, alii seculo v, contra vi
alii illius ætatem affigunt. In posteriorum nume-
ro sunt Sammarthani fratres, Franciscus Pom-
merayus, Congregationis Benedictine S. Mauri
alumnus, in Historia archiepiscoporum Rotho-
magensium, et in eorumdem Chronico Joannes
Dadreus. Prioribus subscribit Natalis Tail-
lepiet, et recentiores Gallie Christiane scriptores.

non seculo
vi, ut ejus
Acta,

2 Floruisse S. Evodium Clotarii I tempore, ut
Pommerayus et Dadreus aiunt, ejus Acta testan-
tur: at Clotarius ab anno 511 usque ad 561 regna-
vit in Francia: hinc porro Evodius seculo sexto
floruisse, civitatis mox scriptoribus visus est. Da-
dreus, nescio, qua ratione fultus, eum anno 520
C Rothomagi sedisse, scribit: quod si ita est, cur
Evodium recensuit post Flavium, qui consiliis
Aurelianensibus 2, 3 et 4, annis 533, 538 et 541
celebratis, subscriptus legitur? Sammarthani
fratres Evodium ad annum regni Clotarii I vige-
simum quartum circiter, seu circa annum 535
referendum, aiunt: sed obstant concilia mox lau-
data, quibus interfuit Flavius. Celebratis in Gal-
lia inter annos 541 et 557 conciliis nullus subscri-
ptus legitur Rothomagensis præsul: ac proin ex
iisdem, spatio inter utrumque annum medio
Rothomagi non sedisse S. Evodium, ostendi non
potest: verum nec Sammarthani monumentum
aliud, quam Acta S. Evodii, quo opinionem
suam firmiter, allegant, quod quidem ipsum
haud satis solidum apparet. Nam non solum
Actorum illorum nobis ignota est ætas, sed etiam
fides vacillat: cum enim non modo S. Evodium,
Clotario I in Francia regnante, floruisse: sed
etiam in archiepiscopum Rothomagensem fuisse
electum, consentiente Clotario (quod ex iis, quæ

in ipsis Actis infra edendis num. 5 leguntur, ma-
nifeste liquet) affirmant; Rothomagensem cathe-
dram non adierit S. Evodius ante annum 558, an-
te quem scilicet e vivis non abiit Childebertus, quo
nondum mortuo, in Rothomagensem civitatem
nihil juris Clotario fuit. Atqui Prætextatus, S.
Evodii hac in sententia successor, jam inde ab
anno 557 concilium Parisiense III, velut Rotho-
magensis episcopus, sua subscriptione munivit.

3 Saussayus in Martyrologio Gallicano ad
diem VIII Octobris S. Evodium inter Gildardum
seu Gildaredum, qui concilio Aurelianensi I, et
Flavium, qui Aurelianensi tertio subscripsit, col-
locat: atque adeo inter annum 511 et 533 Rotho-
magi Evodium sedisse, arbitratus est: partim, ut
apparet, e privata conjectura, partim ex S. Evodii
Actis; sed exigui, ex jam dictis, ponderis fidei-
que. Præplacet igitur eorum opinio, qua S. Evo-
dus inter Innocentium et Silvestrum medius, et
seculo quinto floruisse, et Rothomagensi ecclesie
præfuisse, statuitur. Sic quippe habet Chronicon
Rothomagensis apud Labbeum tom. I Bibliothecæ
Mss. pag. 365, productum ad annum 1344; sic
Ordericus Vitalis, scriptor seculi XII libro 6 Hist.
Ecclesiasticæ apud Andream Chesnium inter
scriptores antiquos Historiæ Normanniæ pag.
558 et seq.; sic scriptor Actorum archiepisco-
porum Rothomagensium, qui seculo XI fuit, apud
Mabillonium tom. 2 Veterum Analectorum pag.
429, cujus verba sunt: Cui (S. Victricio) successit
Innocentius, Innocentio sanctus Evodus, Evodo
Silvester. Sic Catalogus episcoporum Rothoma-
gensium abbatie S. Vandregisili, seculo IX scri-
ptoribus tomo XI, col. 9 laudatus; sic denique
etiam Indices et Monumenta antiquiora, et quidem
omnia, fatente Pommerayo; quibus utique tutius
creditur, quam Actis S. Evodii.

4 Accedat his etiam vetustum, ut aiunt laudati
Gallie Christiane scriptores, Gemeticensis abba-
tie Chronicon; quamquam in illo Evodium inter
et Silvestrum medius collocetur Innocentius.
Verum qua seculi quinti parte S. Evodius Rotho-
magensem sedem moderatus est? Natalis Tail-
lepiet Evodium successisse Innocentio scribit
anno 426. Victricium vixisse constat anno 404
ex litteris Innocentii Papæ I ad illum datis: de-
functum

sed potius se-
culo v.

F

ut tradunt
monumenta
potiora.